

Evrensel Bir Uzlaşmazlık Fenomeni Olarak Milletler ve Milliyetçilikler*

Nations and Nationalisms as a Universal Contradiction Phenomenon

Ahmet Kızılkaya, Dr., E-posta: ahmetkizilkaya111@gmail.com

Anahtar Kelimeler:

Milliyetçilik, Millet,
Milliyetçilik Tanımları,
Milliyetçilik Türleri,
Milliyetçilik Kuramları.

Öz

Milliyetçilik olgusu, tek ve büyük bir kuramın içinde ya da altında açıklanamayacak denli zengin bir içeriğe ve çeşitliliğe sahiptir. Bu zenginlik, milliyetçilik olgusunun açıklanmasına dönük çok sayıda kuramın, tanımın ve kavramın sürece dâhil olmasına imkân sunmakta ve farklı milliyetçiliklerin ya da milliyetçilik türlerinin ortaya çıkmasına da olanak tanımaktadır. Milliyetçiliğin evrensel düzeyde geçerliliği olan kuşatıcı bir tanımının yapılmasına mâni olan bu durum, aynı zamanda her milliyetçiliğin, içinde neşet ettiği siyasal, ekonomik, toplumsal ve tarihsel bağlama göre bireyselleşen ve farklılaşan değişik tipolojiler üretmesine de zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada, milliyetçilik olgusunun farklı tanımları, kuramları ve türleri ile bu farklılıkları oluşturan unsur ya da faktörlerin neler olduğu üzerinde durulmuş; milliyetçiliğin evrensel düzeyde kabul ve onay gören homojen bir tanımının yapılmasına engel olan hususların analizi yapılmıştır.

Keywords:

Nationalism, Nation,
Definitions of
Nationalism, Types
of Nationalism,
Theories of
Nationalism.

Abstract

The phenomenon of nationalism has so rich content and diversity that it cannot be explained within or under the scope of a single and a great theory. This richness enables many theories, definitions and concepts intended to explain the phenomenon to be included the scope, and allows for the emergence of different types of nationalism or nationalism perspectives. The case, that also preclude the making universally valid and encompassing definition of nationalism, paved the way for emerging of individualized and differentiated various typologies based on economic, political, social and historical context that the nationalism came out. In this study, it is focused on variety of definitions, theories and types of nationalism phenomenon in addition to the elements or factors that revealed these diversities. Also, the issues that prevent to make a homogeny, acceptable and approvable definition of nationalism at universal level have been analyzed.

*Bu makale, 'Kadro ve Ülkü Dergileri Bağlamında Atatürkçü Milliyetçiliğin İki Yorumu' başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Milliyetçilik; toplumsal bir olgu, siyasal bir ideoloji ve sosyolojik bir kavram olarak son derece geniş ve işlevsel bir kullanım alanına sahiptir. Bu denli zengin bir kullanım alanına sahip olması, milliyetçiliğin evrensel düzeyde kabul gören bütüncül nitelikli bir tanımını yapmayı olanaksız kıldığı gibi, epistemolojik kökenleri, temel varsayımları ve gelecek perspektifleri açısından birbirinden az ya da çok farklı olan bir dizi milliyetçilik söyleminin gelişmesinin de zeminini oluşturmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında, milliyetçiliği, en genel ifadesiyle, evrensel düzeyde olgusalılığı olan ulusal bir içerik olarak tanımlamak mümkündür. Milliyetçiliğe 'evrensel düzeyde olgusalılık' kazandıran nitelik, onun küçük ya da büyük tüm siyasal ve toplumsal üniteler nezdinde geçerliliği olan bir ideoloji olması iken; ona 'ulusal bir içerik' kazandıran nitelik ise kendisine referans aldığı yerel bağlamın özgünlüğünü taşımasıdır.

Milliyetçilik, kendisine 'evrensel düzeyde olgusalılık' kazandıran niteliği dolayısıyla, hangi coğrafi zemin üzerinde, kim(ler) tarafından ve nasıl anlamlandırıldığından bağımsız olarak, kendi öznesine ve bu öznenin dışındakilere yönelik belirli ontolojik ve epistemolojik kabulleri içerir. Milliyetçiliğin öznesi ile öteki arasındaki ilişkilerin muhtelif kavram ve ilkeler eşliğinde temellendirildiği bu kabullerin, birbirinden az ya da çok farklılaşmış olsalar da, tüm milliyetçi söylemlerin ortak noktasını oluşturduğu söylenebilir. Bu kabulleri, milliyetçilik olarak ifade edilen kavram ya da olgunun doğası olarak tanımlamak da mümkündür.

Milliyetçiliğin evrensel nitelikli soyut çerçevesini oluşturan bu kabuller, milliyetçiliğin diğer niteliğiyle, yani ona 'ulusal bir içerik' kazandıran vasfıyla ilişkilendirildikleri andan itibaren 'yerelleşmekte', daha somut ve daha bireysel bir söylem alanını kuşatmaya başlamaktadır. Bu alan, artık soyut temelli ve evrensel düzeyde kabulleri esas alan milliyetçilik alanı değil, somut gerçekliğe istinat eden ve kendisiyle ilişki kuran her öznenin nitelik ve taleplerine göre bireyselleşen ve farklılaşan 'milletler' ve 'milliyetçilikler' alanıdır.

Bu çalışmada, 'millet' ve 'milliyetçilik' kavramlarının nasıl ve ne yönde tanımlanıp geliştirildiği, milliyetçiliğin farklı türleri ile bu farklılığı oluşturan unsur ya da faktörlerin neler olduğu, 'modern devletin' oluşumunda ve bunun bir türevi/aşaması olan 'ulus devletin' inşasında milliyetçiliğin nasıl bir rol yüklendiği gibi sorulara yanıt aranmıştır. Çalışma kapsamında, ilk olarak milliyetçiliğin evrensel bir uzlaşmazlık fenomeni olduğu yönündeki varsayımdan hareketle farklı milliyetçilik tanımları ele alınmış, ardından millet ve milliyetçilik olgusuna dönük tarihsel bir köken arayışı olarak milliyetçilik kuramları irdelenmiş ve son olarak da milliyetçiliğin tasnif edilme biçimlerine esas teşkil eden milliyetçilik türleri incelenmiştir.

Milliyetçilik Tanımları: Evrensel Bir Uzlaşmazlık Fenomeni

Milliyetçiliğin neredeyse tüm dünya sathına yayılan varlığıyla (evrensellik), bu varlığın kendine özgü olarak tanımlanması (tikellik) arasındaki paradoks, milliyetçiliğin homojen bir tanımının yapılmasına engel olmaktadır. Anderson'ın belirttiği gibi,

“milliyetçiliğin en az iki yüz yıldır yeryüzünde aramızda olduğu herkes tarafından kabul edilmesine rağmen, bugün gelinen noktada bu denli çetrefilli ve analitik olarak üzerinde bu kadar az mutabık kalınan ikinci bir siyasi fenomen bulmak güçtür” (Anderson, 2001: 11).

Söz konusu güçlük, milliyetçilik fenomeninin tek bir kuramın sınırları altında açıklanamayacak denli geniş ve karmaşık bir ilişkiselliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu da, milliyetçilik fenomeninin açıklanmasına dönük çok sayıda kuramın/tanımın ve kavramın sürece dâhil olmasına yol açmakta ve farklı milliyetçiliklerin ya da milliyetçilik türlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır: “Milliyetçilik tek bir kuramın bütünüyle açıklayamayacağı kadar aşırı bir çeşitlilik ihtiva ediyor. Muhtelif milliyetçiliklerin özgül eğilimleri ve kapsamları büyük ölçüde, özgül tarihsel gelenekler, liderler yaratıcılığı ve uluslararası bağlamın olumsuzluğu tarafından belirlenir” (Aktaran: Jaffrelot, 2010: 24).

Milliyetçiliğin evrensel düzeyde geçerliliği olan kuşatıcı bir tanımının yapılamayacağını ifade eden bu satırlar, her milliyetçiliğin, içinde neşet ettiği siyasal, kültürel ve toplumsal ortam tarafından şekillendirildiğini ve ancak söz konusu ortamın dolayımında anlaşılabilirliğini ortaya koymaktadır. Smith’in metaforik bir anlatımla dile getirdiği “milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır” (Smith, 1994: 129) sözü de, milliyetçiliğin, kendisine referans aldığı zamansal ve mekânsal bağlama göre karakterize olan dinamik bir işleyişe sahip olduğunu göstermektedir.

Milliyetçiliğin kuramsal ve edimsel düzeydeki bu heterojenliğinin en önemli nedenlerinden biri, ‘millet’ kavramının üzerinde anlaşılmuş bütüncül ve evrensel bir tanımının bulunmamasıdır.¹ Hobsbawm’ın da ifade ettiği gibi, milliyetçilik literatüründeki yayınların çoğu ‘bir millet nedir?’ sorusuna yanıt arama çabasıyla ortaya çıkmış, ancak pek çok insan topluluğundan hangisinin ‘millet’ olarak nitelenmesi gerektiğine karar vermenin tatmin edici bir kriteri bulunamamıştır.

Millet olmak için nesnel kriterler saptama ya da belirli gruplar ‘milletleşirken’, belirli grupların neden ‘milletleşmediğini’ açıklama girişimleri; genellikle ya dil ve etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır... Böylesi tanımlara uyan geniş birimlerin yalnızca bazılarının her zaman ‘millet olarak’ nitelenebileceğinden, yani istisnalarla daima karşılaşılmaması gibi açık bir nedenden dolayı, bütün nesnel tanımlar bir noktada tıkanmışlardır (Hobsbawm, 2010: 19-20).²

1 Türkiye’deki milliyetçilik literatürü incelendiğinde, gerek telif gerekse çeviri eserlerde, zaman zaman ‘millet’ kavramının yerine ‘ulus’ kavramının da kullanıldığı görülmektedir. Aynı durum ‘milliyetçilik-ulusçuluk’, ‘milli devlet-ulus devlet’ ve ‘milli-ulusal’ kavramları için de söz konusudur. Esasında millet kavramının etimolojisine bakıldığında, sözcüğün Arapça kökenli olup, dinsel bir içerik taşıdığı ve daha büyük bir toplumsal üniteyi (ümme) tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. İslam Milleti ya da Hıristiyan Milleti türünden kavramsallaştırmaları bu duruma örnek olarak vermek mümkündür. Buna karşın, ulus kavramı daha dar bir kapsama sahip olup, aynı devlet içinde birlikte yaşayan insanlara atfen kullanılmaktadır. Ancak her iki kavram arasındaki farklılık tarihsel süreç içerisinde muğlaklaşarak ortadan kalkmış ve sözcükler birbirinin ikamesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, telif ya da çeviri eserlerden yapılacak doğrudan alıntılar dışında, “millet” ve “milliyetçilik” kavramları kullanılmış; ‘milli-ulusal’ ve ‘milli devlet-ulus devlet’ kavramlarından ise bağlama uygun düşeni tercih edilmiştir. 2 Hobsbawm, nesnel kriterlere dayalı millet tanımları arasında en iyi bilinenin Stalin’in tanımını olduğunu ifade etmektedir. Stalin’in söz konusu tanımı şu şekildedir: “Millet, tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendini kültür ortaklığıyla dışavuran psikolojik yapıdan oluşan bir topluluktur.”

Hobsbawm, bu tıkanmanın, dinamik ve sürekli değişen/değişim halinde olan birimlerin kalıcı ve evrensel bir çerçevenin içine yerleştirilmeye çalışılmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Kaldı ki, fiili durum göz önünde tutulduğunda, nesnel kriterlere dayalı olarak geliştirilen millet tanımına uyan örnekler, milletleri ya da milli özleme sahip birimleri temsil etmedikleri gibi, millet olmanın tüm özelliklerini taşıdığından hiçbir şekilde kuşku duyulmayan milletler de tek bir kriter ya da kriterler kümesine denk düşmemektedir. O halde bir topluluğu millet sınıfına sokan başka ne tür kriterler geliştirilebilir? Şüphesiz ki, nesnel bir tanımın alternatifi öznel bir tanımdır ve bu öznel tanım hem kolektif hem de bireysel bir kapsamda oluşturulabilir. Öznel tanımların bu her iki türü de, 'bir milletin yalnızca kendi fertlerinin ona ait olma bilinciyle tanımlanabileceği' varsayımından hareket etmektedir. Hobsbawm, bu varsayım yoluyla, her ne kadar nesnelci yaklaşımın *a priorizminden* kaynaklanan ortak dil, tarih, toprak gibi sınırlamalardan kendimizi kısmen kurtarabilirsek de, bazı hususların yanıtsız kaldığını ifade etmektedir. Zira gerek kolektif gerekse bireysel nitelikli olsun, öznel tanım, yalnızca bir milletin ne olduğu hakkındaki *a posteriori* yol göstericilikle sınırlı kalmakta ve insanlara sadece 'bir millet olmak için millet olma iradesinin yeteceği' şeklindeki bir voluntarizmi salık vermektedir. Oysa bilincin veya tercihin millet olmanın temel kriteri olduğunu iddia etmek, insanların kendilerini herhangi bir gruba üye olarak tanımlarken başvurdukları karmaşık ve muhtelif yolları farkına varmadan tek bir seçeneğe indirgemek anlamına gelmektedir. Bu da, bireysel ya da kolektif voluntarizmin yalnızca bir millete ya da milliyete ait olma biçiminde tezahür edeceğini söylemekle eş anlamlıdır. Hâlbuki insanlar kendilerini pekâlâ başka bir kimlikle ya da daha farklı bir temelde de tanımlayabilirler (Hobsbawm, 2010: 21-22).

Millet kavramının öznel ve nesnel tanımlarına yönelik bu eleştiriler, hangi zaviyeden tanımlanırsa tanımlansın, söz konusu kavramın üzerinde evrensel düzeyde geçerliliği olan mutlak bir uzlaşımın sağlanamadığını açıkça ortaya koymaktadır. Kaldı ki, aşağıda da görülebileceği üzere, öznel ve nesnel kriterlere dayalı olarak geliştirilen millet tanımlarının yanı sıra, bu kavramın sonradan icat edilen yapay bir temelde geliştiğini, bir başka deyişle hayali-kurgusal bir nitelik taşıdığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Gerek millet gerekse milliyetçilik kavramının tanımlarına yönelik bu belirsizlik ya da daha doğru ifadesiyle söylendiğinde, bu uzlaşmazlık, her yaklaşımın kendi özgün bakış açısını geliştirmesine neden olmuş, bu durum da farklı milliyetçilik türlerinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Milliyetçilik Kuramları: Tarihsel Köken Arayışı

Milliyetçilik fenomeni bağlamında yaşanan tek güçlük, onun nasıl tanımlandığına ya da tanımlanacağına ilişkin sorunsalla kayıtlı olmayıp, milliyetçiliğin nerede ve nasıl ortaya çıktığı hususunda da tam bir uzlaşım sağlanabilmiş değildir. Bu açıdan bakıldığında, yukarıdaki alıntıda Anderson, milliyetçiliği her ne kadar 'en az iki yüz yıllık bir siyasi fenomen' olarak tanımlasa da, onun tarihini çok daha eskilere götüren yaklaşımlar da mevcuttur. Milliyetçiliğin ve onunla aynı kökten gelen millet ve milli kimlik gibi düşüncelerin 'modern zamanlar öncesine mi yoksa modern zamanlara mı özgü olduğu' sorusu, muhtelif yaklaşımların ortaya çıkmasının ana nedenidir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, milliyetçiliğin modern zamanlara özgü bir olgu olduğu hususunda neredeyse genel bir kabulün olduğu söylenebilir. Ancak Calhoun'un da ifade ettiği üzere "milliyetçi söylemi oluşturan ilmeklerin kendilerine ait daha eski bir tarihi vardır (Calhoun, 2012: 14). Millet kavramının bir terim olarak zaman içinde geçirdiği dönüşüm, modern milliyetçilik söyleminin ortaya çıkışını temsil eden bu eski tarihin anlaşılması bakımından önemlidir.

Latince 'doğmak' anlamına gelen *nasci* fiilinden türeyen millet (*nacion*) terimi, başlangıçta aynı coğrafi kökene sahip insan gruplarını belirtmek için kullanılmıştır.³ Bu yönüyle bakıldığında, herhangi bir siyasal çağrışım taşımayan millet terimi, aynı bölgeden veya aynı ülkeden gelen Ortaçağ üniversite öğrencilerini, meslek birliği veya ticari lonca mensuplarını ifade eden bir kullanım değerine sahip olmuştur. Millet sözcüğünün modern anlamı ise, 16. yüzyıl İngiltere'sinde başlayan demokratikleşme sürecinin neticesinde ortaya çıkmış ve terim artık halkla eş anlama gelecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010: 11). Ancak modern milliyetçilik teriminin esas temelleri 18. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen Fransız Devrimi ile atılmış ve bu devrimi takip eden yüzyılda milliyetçilik ilk defa siyaset kuramına ait bir kavram olarak tedavüle girmiştir (Çancı, 2010: 218).

Milliyetçiliğin kökeninin çoğunlukla Fransız Devrimi'ni temel alan bir tarihsel momentle sınırlandırılması, esasında onun modernliğine ya da başka bir deyişle modern zamanlara özgü bir olgu olduğuna yönelik güçlü bir vurgudur. Bu güçlü vurgu, her ne kadar milliyetçiliğin ortaya çıkışına ilişkin egemen anlayışı yansıtıyor olsa da, rakipsiz değildir. Zira milliyetçiliği salt modernlikle ilişkilendiren bu vurgunun tersine, onu herhangi bir zaman veya mekânla kayıtlı olarak değerlendirmeyen ve adeta ontolojik bir hakikatmişçesine ele alan yaklaşımlar da bulunmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, milliyetçiliğin modernlikle ilişkisini sorgulayan iki temel kuramın bulunduğu görülmektedir. İkili bir karşıtlık içinde konumlanan bu kuramlardan birincisi 'ilkçi' ya da diğer ifadesiyle 'primordialist' yaklaşımları, ikincisi ise modernist yaklaşımları esas almaktadır. Birinciler milliyetçiliğin çağları aşan eski milli/ulusal kimliklerin bir dışavurumu olduğunu varsayarken, ikinciler onu istedikleri gibi biçimlendirebilecekleri bir tasarım olarak görmektedirler. Bir de bu iki kategori dışında kalan ve bir çeşit ara yol olarak tanımlanabilecek olan etno-sembolist yaklaşımlar söz konusudur. Bir taraftan milletler ile etnik geçmişler arasındaki devamlılığa vurgu yapan, diğer taraftan da milletin modern dönemin bir ürünü olduğunu kabul eden etno-sembolist yaklaşımların ayrı bir kategori olarak değerlendirilemeyeceğini ve primordialist kategorinin içine dâhil edilmesini savunanlar da bulunmaktadır (Roger, 2008: 3; Özkırımlı, 2009: 77-78). Esasında primordialist, modernist ve etno-sembolist yaklaşımların her üçü de, kendi içinde büyük farklılıklar taşıyan çok sayıda eğilimden oluşmakla birlikte, söz konusu eğilimleri en genel düzeyde karakterize eden temel bir ortak özelliğe göre tasnif edilmişlerdir. Buna göre, "modernistleri birleştirdiği düşünülen ortak özellik, milliyetçiliği modernleşme süreçlerinin, dolayısıyla yakın tarihin bir 'armağanı' olarak

3 Calhoun, Kedourie'den yaptığı bir alıntıyla, modern çağdan önce yalnızca aynı kültürü paylaşan ve hemşehri olan insanları tanımlamak için kullanıldığını belirttiği bu sözcüğün daha spesifik bir tanımını vermektedir: "*Natio* günlük kullanımda bir halktan daha küçük ama bir aileden daha büyük bir grubun üyesi, doğuştan benzer erkekler için kullanılırdı... Özellikle de yabancı bir grubu belirtmek için" (Calhoun, 2012: 13).

görmeleri; etno-sembolcülerini birleştiren milletlerin etnik kökenlerine verdikleri önem; ilkçileri birleştirense, milletleri doğal yapılar olarak görmeleridir (Özkırımlı, 2009: 81).

Milliyetçiliğin kökenine ya da ortaya çıkışına yönelik bu kuramların birincisini oluşturan primordialist (ilkçi) yaklaşımı, etnik kimlik çalışmalarından bağımsız olarak ele almak mümkün değildir.⁴ Primordializm, etnik grupların tarihi bir kategori olarak somut ve bağımsız toplumsal yapılara denk düşüğünü savunmakta, bu grupların varlığının ekonomik, toplumsal, kültürel ya da coğrafik nitelikli başka faktörlere indirgenerek açıklanamayacağını ileri sürmektedir (Aktürk, 2006: 24). Primordializm, etnik kimliği hangi temelde açıkladığına bağlı olarak farklılaşan üç ayrı bakış açısıyla ele alınabilir. Bunları ‘doğalcı’, ‘biyolojik’ ve ‘kültürel’ bakış açıları olarak sınıflandırmak mümkündür.⁵ Primordializmin en aşırı yorumunu oluşturan ‘doğalcılık’ anlayışı, milletlerle etnik gruplar arasında herhangi bir ayırım yapmamakta ve insanların farklı etnik gruplara ayrılmasının doğal düzenin bir gereği olduğunu savunmaktadır. Milletlerin nesnel bir gerçeklik olarak tarih boyunca varolmadığını ileri süren ‘doğalcı’ yaklaşımın bu radikal yorumu dışında, nispeten daha ihtiyatlı olan bir yorumdan daha bahsedilebilir. Anthony D. Smith’in perennialism (eskilcilik ya da kadimcilik) adını verdiği bu yaklaşıma göre, milletlerin köklerinin eski çağlara uzandığına inanmak, milletlerin doğal düzenin bir parçası olduğunu kabul etmeyi gerekli kılmamaktadır. Dolayısıyla perennialistlere göre, milletler ve milliyetçilikler eski çağlardan beri varolsalar da, doğal bir kategori olarak tanımlanmaları mümkün değildir (Özkırımlı, 2009: 85-86).

Primordializm içindeki ikinci eğilimi oluşturan biyolojik yaklaşım ise, etnik bağlılıkların temelini genetik özelliklerde ve içgüdülerde aranması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Pierre van den Berghe, insan ilişkilerine hâkim olan üç güdünün varlığından bahsetmektedir. Bu güdülerden birincisi, insanların kendileriyle kan bağı olan ya da olduğunu düşündükleri kişilere yönelmesi ve onlarla eşleşmeye çalışması (hısım/akraba olanın seçilmesi); ikincisi, bireylerin karşılıklı yarar sağlayabilmek amacıyla işbirliği yapması (karşılıklılık); üçüncüsüyse bireylerin tek taraflı yarar sağlamak için güç kullanmasıdır (zorlama). Berghe, söz konusu güdülerin, akrabalık ilişkilerinin daha geniş bir ölçüğe uyarlanmasıyla oluştuğunu iddia ettiği etnik gruplar için de geçerli olduğunu ifade etmektedir. Berghe’ye göre, etnik gruplar ailelerin uzantılarıdır ve bu grupların kendi iç ilişkilerinde hısım/akraba seçimine dayalı yakınlık normları esassen, gruplar arası ilişkilerde karşılıklı işbirliği ve çatışma güdüsü ağır basmaktadır. Ancak işbirliğinin çoğunlukla kısa süreli olması nedeniyle, etnik gruplar arası ilişkilere zorlama güdüsü hâkim olmaktadır. Çoklu bir etnik yapıya sahip olmasına rağmen, tek bir etnik grubun hâkimiyeti altında kurulan

4 Milliyetçilik kuramlarının incelenmesi aşamasında karşılaşılabilecek en önemli sorunlardan biri, şüphesiz ki kavramsal benzerliklerdir. Bu benzerlikler bazen o denli ileridir ki, kavramları birbirlerinden ayırt etmek neredeyse imkânsız bir hal almaktadır. Millet kavramı ile etnik kimlik kavramı arasındaki ilişki tam da bu türden bir ayırt edilemezliğin örneğini oluşturmaktadır. Hatta bu iki kavram arasındaki benzerlikler o denli ileri bir safhadadır ki, kimi yazarlar tarafından eş anlamlı olarak kullanılmaktadırlar. Oysa her ne kadar etnik kimlik kavramı, millet kavramının bir öncülü ya da koşulu olarak kabul edilebilse de, bunu millet kavramıyla tamamen özdeş kabul etmek doğru değildir. Zira etnik kimlik kavramı daha sınırlı bir içeriğe sahip olup, milleti oluşturan kategorilerden yalnızca birini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, millet kavramı, etnik kimlik kavramını da içeren çok daha geniş bir muhtevaya sahiptir.

5 Anthony D. Smith’ten esinlenerek yapılan bu sınıflandırmanın bir benzerini de Virginia Tilley yapmaktadır. Tilley’e göre, primordialist yaklaşımı ‘biyolojik’, ‘kültürel’ ve ‘psikolojik’ olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendirmek mümkündür (Özkırımlı, 2009: 84).

devletlerde, gruplar arasındaki düşmanlığın en önemli nedenlerinden biri bu zorlama güdüsüdür. Hısim/akraba seçimi ve karşılıklılık güduları, kendi meşruiyetleri açısından herhangi bir temel bulma kaygısı taşımazken, zorlama güdüsü meşruiyetini dayandıracığı bir zemin bulmak zorundadır. Söz konusu zemin ise, koşullara göre değişen ideolojilerdir (Özkırımlı, 2009: 90-91).

Primordializm içindeki üçüncü eğilime atfen kullanılan kültürel yaklaşım ise, Edward Shils ile Clifford Geertz'in çalışmalarına dayalı olarak gelişmiştir. Bu yaklaşımın özünü, *a priori* nitelikli birincil bağılıklar oluşturmaktadır. Geertz, birincil bağılıkları, yakın akrabalık ilişkileri dışında, belirli bir dinsel yapının içine doğmuş olmak, belirli bir dili konuşmak ve belirli toplumsal-kültürel ilişkilere dahil olmaktan kaynaklanan bağılıklar olarak tanımlamaktadır. Ancak burada birincil bağılıklara atfedilen *a priorizm* nitelemesi ontolojik bir temele değil, psikolojik ya da duygusal bir temele işaret etmektedir. Zira Geertz kan bağı, dil, din ve ortak tarih gibi bağılıkların ontolojik kategoriler olduğunu ifade etmemekte, yalnızca bireylerin bunları öyle algıladığına yönelik bir inançtan bahsetmektedir. Bir başka deyişle, bu özellikleri söz konusu öğelere atfedenler toplulukları oluşturan bireylerin bizatihi kendileridir. Bu da, kültürel yaklaşıma göre milletin, ortak geçmişin değil, ama ortak geçmişe duyulan inancın sonucunda oluştuğunu göstermektedir (Özkırımlı, 2009: 92-93).

Primordialist yaklaşımın içerdiği üç eğilimin ortak özelliği, daha önce de ifade edildiği üzere, milletleri doğal yapılar ya da bir tür ontolojik kategoriler olarak görmesi ve onları 'başlangıçtan beri varolan' eski etnik kimliklerin devamı şeklinde nitelendirmesidir. Ancak milletlerin ve dolayısıyla milliyetçiliğin belirsiz bir geçmiş zaman dilimine atıfla ve hatta *a priorist* bir temelde tanımlanmasına yönelik itirazlar yeni bir kuramsal yönelimin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Modernist yaklaşım olarak nitelendirilen bu yönelim, milletlerin ve milliyetçiliğin, insan aklının modern zamanlara özgü bir üretimi olduğunu ifade etmekte ve söz konusu üretimin son birkaç yüzyıla özgü belirli koşulların sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir: "İlk milliyetçi diye bir şey olmamıştır. İnsanların, ulus düşüncesi ve ülkeleri için ideolojik tercihleri veya siyasi emelleri olmadan, aniden milliyetçi kavramlarla düşünmeye başladıkları belli bir an da yoktur. Bunun yerine, tarihsel değişimlerin farklı kollarından bazıları modern milliyetçiliği oluşturacak şekilde birleşmiştir" (Calhoun, 2012: 13).

Modernist yaklaşımın temel varsayımının 'milliyetçiliğin millete öncel ve modern olduğu' önermesi üzerine inşa edildiğini söylemek mümkündür. Hobsbawm'ın özlü deyişle söylendiğinde, "milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tersidir" (Hobsbawm, 2010: 24). Milliyetçiliğin, tarihsel gelişim sürecinin belirli bir aşamasında üretilen modernizme koşut bir ideoloji olarak tanımlanması, tüm modernist düşünürlerin üzerinde uzlaştığı bir konudur. Ancak modernist düşünürler her ne kadar milliyetçiliğin modernliği hususunda anlaşsalar da, her birinin milletler ve milliyetçiliğe ilişkin farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Ernest Gellner, Eric J. Hobsbawm, Benedict Anderson gibi düşünürlerin, milliyetçilik literatürüne yaptıkları özgün katkılarla öne çıktıkları görülmektedir.

Modernist yaklaşımın en yetkin temsilcilerinden biri olan Gellner, milliyetçiliği inandırıcı bir şekilde açıklayabilecek bir kuramsal çerçevenin geliştirilmesinin mümkün olduğunu ve kendi modelinin de bunu başardığını öne sürmektedir. Gellner'ın geliştirdiği model, milliyetçiliği sosyolojik bir temelde analiz etmeye çalışan ilk kuram olup, hem kapsamı hem de içerdiği ayrıntılar açısından kendinden önceki tüm kuramları aşan bir nitelik taşımaktadır. Ancak Gellner'ın geliştirdiği model, tam da bu özelliği nedeniyle ciddi eleştirilere de uğramıştır. Söz konusu eleştirilerin ana gerekçesi ise Gellner'in, bu denli kapsamlı ve ayrıntılı bir model aracılığıyla, milliyetçiliği tüm yönleriyle izah edecek bütüncül ya da büyük bir kuram geliştirebileceği yönündeki iddiasıdır (Özkırmı, 2009: 161).

Gellner, yalnızca modern dünyada sosyolojik bir gerçeklik haline geldiğini ileri sürdüğü milliyetçiliği şu şekilde tanımlamaktadır: “Ulusçuluk, öncelikle siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir... Kısaca ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle –aslında genel ilkenin dışladığı bir olumsuzluk olarak- bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır” (Gellner, 2008: 71). Bu tanım, Gellner'ın milliyetçiliği modern zamanlara özgü bir olgu olarak tanımladığını göstermektedir. Zira söz konusu tanımda ifade edilen ilke, krallıkların ya da imparatorlukların hâkim olduğu Ortaçağ devletlerinin heterojen nitelikli toplumsal yapılarına uygun düşmediği gibi, modern devletlerin türdeş kimlikler yaratma yönündeki arzularının da temel gerekçesidir.

Gellner, milletleri de, söz konusu türdeşlik arzusunun insanlar nezdinde karşılık bulmasıyla paralel olarak varolan toplumsal gerçekliklere denk düşecek şekilde tanımlamaktadır: “İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür” (Gellner, 2008: 78).

Gellner bir ‘insani yaratım’ olarak gördüğü milletleşme sürecinin oluşumunu ise modern öncesi toplumlar ile modern toplumlar arasında yaptığı ayırım üzerine inşa etmektedir. Burada avcı-toplayıcı toplumlar ile tarım toplumları modern öncesi toplumlara, sanayi toplumları ise modern toplumlara denk düşmektedir. Buna göre, modern öncesi toplumların toplumsal örgütlenmesi milliyetçi ilkeye, yani siyasal ve kültürel birimlerin birbirleriyle örtüşmesine ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına elverişli değildir. Oysa toplumsal hareketliliğin ve sınıflar arası geçişkenliğin arttığı, eğitimin evrensel bir kurala dönüştüğü, iletişimin son derece yaygınlaştığı, herkesin standartlaşmış ya da baskın hale gelmiş bir dili konuşabildiği ve nihayetinde kültürel türdeşliğin sağlandığı modern toplumlarda milliyetçi ilkenin esas olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Gellner, insanlık tarihinin, geri dönüşü mümkün olmayan bir biçimde, üretim sisteminin bilimsel ve teknolojik birikime dayalı olduğu bir toplum türüne, yani sanayi toplumuna evrildiğini ve bunun da milliyetçiliği ortaya çıkardığını ifade etmektedir (Gellner, 2008: 113-117). Sınai toplum örgütlenmesinin yol açtığı bir gelişme olarak milliyetçilik, ‘yüksek kültür’ kavramıyla ilişkilendirilmekte ve yine insanların söz konusu kavrama atfettiği değerle gerekçelendirilmektedir:

Modern insanın etkileşim içine girdiği insanlar, artık küçük ve samimi bir 'köyden ahablar' grubu değil, anonim bir kitle toplumunun içinden çıkıp gelen, yazılı ve soyut bir Yüksek Kültür vasıtasıyla iletişimde bulunan devasa sayıda bir insanlar öbeğidir. Sonuç: günümüzde modern insanın sahip olduğu en değerli şey, yaptığı en büyük yatırım, yürütülebilir endüstriyel bir sistemin gereksinimi olan ortak bir Yüksek Kültür'e erişilebilirliğidir. O, bu yatırıma değer verdiği için milliyetçi olur. (Gellner, 2009: 66-67).

Gellner'in, milliyetçiliği sınai modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı bir icat olarak değerlendiren bu yaklaşımı, Hobsbawm tarafından da büyük ölçüde kabul edilmektedir. Hobsbawm'a göre "modern milletin ve onunla bağıntılı her şeyin temel karakteristiği modernliğidir" (Hobsbawm, 2010: 29). Bir başka deyişle, Hobsbawm da, tıpkı Gellner gibi, milliyetçiliğin çok da uzak olmayan bir tarihte icat edilen bir gelenek olduğunu ve özü itibarıyla tepeden oluşturulduğunu düşünmektedir.

Bu yönüyle bakıldığında, milletleri ve milliyetçiliği bir toplumsal mühendislik ürünü olarak gören Hobsbawm'ın icat edilmiş gelenek tanımlaması ile kastettiği şey, törensel ya da sembolik bir nitelik taşıyan ve açıkça ya da örtülü bir şekilde kabul edilmiş kuralları olan bir dizi alışkanlık ve uygulamadır. Söz konusu uygulamalar sürekli olarak tekrarlandıkları zaman belirli değerlerin ve davranış kurallarının benimsenmesini sağlar ve böylece geçmişle bugün arasında konumlanan bir köprü oluşturarak süreklilik hissi yaratırlar. Milliyetçi duygular ya da milli bilinç kavramı, geçmişle bugün arasındaki sürekliliği sağlayan icat edilmiş bu geleneklerin en somut ve aynı zamanda en yaygın örneğidir. Hobsbawm'a göre, modern çağa özgü olmalarına karşın, bugünü uygun bir geçmişle ilişkilendiren ve dahası şekillendiren bahse konu gelenekler, toplumsal grupları oluşturan bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı artırma yönünde bir fonksiyon icra etmektedirler (Özkırımlı, 2009: 147).

Gellner ve Hobsbawm ile birlikte modernist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Anderson ise, milliyetçiliğin kökenleri ve yayılmasına ilişkin temel savlarını *Hayali Cemaatler* isimli ünlü eserinde ele almaktadır. Anderson söz konusu eserinde, milliyetin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım türü olduğunu belirtmekte ve bu yapımların 18. yüzyılın sonuna doğru meydana gelen bir kendiliğinden damıtım sürecinin ürünü olarak gerçekleştiklerini, bir kez ortaya çıktıktan sonra çoğaltılabilir hale geldiklerini ve çok farklı toplumsal coğrafyalara uyum sağlayabilecek bir modele dönüştüklerini iddia etmektedir (Anderson, 2011: 18-19).

Bu denli yaygın ve fonksiyonel olan milliyetçiliğin, liberalizm ve faşizm gibi ideolojik olgularla değil de, din ve akrabalık gibi olgularla birlikte düşünülmesi gerektiğinin altını çizen Anderson, ortak bir millet tanımının yapılamamasının nedeninin milliyetçiliğin ideoloji olarak sınıflandırılmasından kaynaklandığını belirterek yeni bir tanım önermektedir: "Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur, kendisine hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir" (Anderson, 2011: 20). Ancak Anderson, buradaki "hayal etme" vurgusundan hareketle, Gellner'in milliyetçiliği tanımlarken kullandığı "icat etme" kavramını eleştirmekte ve kendi tanımının farkını ve özgünlüğünü belirtmektedir. Anderson'a göre, Gellner, icat etme kavramını "hayal" ve "yaratım"la birlikte değil, "uydurma" ve "sahtekarlık"la birlikte düşünmektedir. Oysa Anderson, cemaatlerin birbirlerinden hakikilik/sahtelik esasıyla değil, hayal edilme tarzlarına bağlı olarak ayrıştırılması gerektiğini öne sürmektedir (Anderson, 2011: 21).

Bu da, Anderson'a göre "milliyetçiliğin bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle ilişkilendirilerek değil, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmesi" (Anderson, 2011: 26) gerektiğini göstermektedir.

Gellner, Hobsbawm ve Anderson'ın düşüncelerinden hareketle yukarıda özetlenen modernist yaklaşımın dışında, milliyetçiliğin kökenine ya da ortaya çıkışına yönelik üçüncü bir kuram daha bulunmaktadır. Söz konusu modernistlerin yaklaşımına bir tepki olarak doğan ve milliyetçilik analizlerinde etnik geçmişle kültüre ağırlık veren kuramcıları tanımlamak için kullanılan etno-sembolist yaklaşımın en önemli temsilcisi Anthony D. Smith'tir.

Smith, aynı zamanda modernist yanlı olarak nitelendirdiği modernist yaklaşımın etnik cemaatler ve milletlerin doğasına ilişkin dört temel varsayımının bulunduğunu belirtmektedir. Bu varsayımların birincisi, millet ve milliyetçilik kavramlarının Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan modern olgular olarak kabul edilmesidir. İkinci varsayım ise, bu kavramların kapitalizm, endüstriyalizm, bürokrasi, kitle iletişimi ve sekülerizmin özgül modern koşullarının ürünleri olarak görülmesidir. Modernliğin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurgulanan milliyetçiliğin yine yakın dönemlerde inşa edilen milletlerin çimentosu olduğu düşüncesi üçüncü varsayımı oluşturmaktadır. Modernistlerin dördüncü varsayımı ise, ne kadar eski ve yaygın olurlarsa olsunlar, etnik cemaatlerin insanlık tarihi içinde ne doğal ne de verili buldukları, onların temelde iktidar mücadelesi içindeki elitlerin ve liderlerin kaynakları ve araçları oldukları yönündedir (Smith, 2002: 26-27).

Smith bu varsayımları özetledikten sonra modernist yaklaşıma yönelik temel itirazını dile getirmektedir. Smith'e göre, modernist yaklaşımların ihmal ettiği geçmiş etnik topluluklar ve bağlılıklar dikkate alınmadan modern milliyetçiliklerin anlaşılması mümkün değildir. Dolayısıyla milletlerin oluşum süreci yüzyılları kapsayan geniş bir zaman dilimi içinde incelenmelidir. Millet kim olduğu sorusunun yanıtı milletlerin etnik temellerinde aranmalıdır, zira günümüz milletlerinin çoğu belirli bir etnik topluluğun devamıdır. Herhangi bir etnik topluluğun ise altı temel özelliği vardır. Bunlar kolektif bir isim, bir ortak soy miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün ayırt edici veya birkaç ögesi, belirli bir anavatana duyulan bağ, topluluğun önemli bir bölümü için geçerli olan dayanışma duygusudur. Smith, bu özelliklerden de hareketle, milli ya da ulusal kimliğin karmaşık ve soyut yapısını açıklamak üzere kapsamlı bir millet tanımı yapmaktadır. Buna göre millet, tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri, tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ile belirli bir ismi olan insan topluluğudur (Özkırımlı, 2009: 218-219).

Milliyetçilik Türleri: Milliyetçiliğin Tasnif Edilme Biçimleri

Milliyetçiliğin nerede ve nasıl ortaya çıktığına ya da bir diğer ifadeyle tarihsel kökenine ilişkin arayışlar, yukarıda açıklandığı üzere, birbirinden oldukça farklı milliyetçilik kuramlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak söz konusu milliyetçilik kuramlarının ele aldığı tek sorunsal milliyetçiliğin kaynağı ya da kökeniyle

sınırlı değildir. Bu kuramlar, aynı zamanda son derece zengin bir çeşitlilik gösteren özgül milliyetçilik türleri arasındaki farklılıkları da tasnif etmeye çalışmışlardır.

Milliyetçi ideolojinin farklı türlerini birbirinden ayırmayı deneyen ilk araştırmacı Carleton Hayes olmuştur. Milliyetçiliği humanitaryen, geleneksel, jakoben, liberal, ekonomik ve integral (bütünleştirici) milliyetçilikler şeklinde türlere ayıran Hayes, milliyetçi ideolojinin büründüğü çeşitli ahlaki görünümleri saptamakla yetinmemiş, milliyetçiliğin gelişim sürecinin uzun bir tarihsel aktarımını da sunmaya çalışmıştır (Özkırımlı, 2009: 60).

Ancak her ne kadar Hayes'in çalışması bu doğrultudaki ilk çalışma olsa da, Smith, farklı milliyetçilik türlerinin ya da tipolojilerinin tasnif edilmesine yönelik en kapsamlı çalışmanın Hans Kohn tarafından yapıldığını belirtmektedir. Kohn, iki farklı milliyetçilik tipolojisinin bulunduğu bahisle bir ayrıma gitmekte ve milliyetçiliğin rasyonel ve kurumsal türünü "Batılı-İradi Milliyetçilik", mistik türünü ise "Doğulu-Organik Milliyetçilik" olarak nitelendirmektedir. Kohn'a göre, milleti aynı yönetim ve yasalar altında ortak bir ülkede yaşamakta olan insanların bir birliği ve beraberliği olarak gören rasyonel millet kavramı, 18. yüzyılın sonunda iktidara gelen orta sınıfların bir ürünü olarak İngiltere, Fransa ve Amerika'da ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, doğuya doğru gidildikçe, gücünü yalnızca iktidardan dışlanmış olan sınırlı sayıdaki entellektüelin keskin ve otoriter içerikli yaklaşımından alan milliyetçilikler ön plana çıkmıştır. Kohn, Orta ve Doğu Avrupa ile Asya'nın geneline hakim olan bu milliyetçilik türünün orta sınıfın gelişmemiş olmasından kaynaklandığını düşünmektedir (Smith, 1994: 131).

Smith ise, Kohn'un Batılı ve Doğulu milliyetçilik arasında yaptığı bu felsefi ayrımı her ne kadar geçerli ve yararlı bulsa da, bu ayrımın mutlaklaştırılmaması gerektiğinden hareketle daha farklı bir sınıflandırmaya gitmektedir. Smith'in sınıflandırmasına göre milliyetçiliği teritoryal ve etnik milliyetçilikler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Yine her iki milliyetçiliği de kendi içinde bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası hareketler olmak üzere iki ayrı düzeyde değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, anti-sömürgeci milliyetçilikler bağımsızlık öncesi sivil ve teritoryal hareketler iken, entegrasyoncu/bütünleştirici milliyetçilikler bağımsızlık sonrası sivil ve teritoryal hareketlerdir. Benzer şekilde, ayrılıkçı milliyetçilikler ve diaspora milliyetçilikleri bağımsızlık öncesi etnik ve jeneolojik (secereci) hareketler iken, irredentist ve pan milliyetçilikler bağımsızlık sonrası etnik ve jeneolojik (secereci) hareketlerdir (Smith, 1994: 133-134).

Smith'in, özgül topluluklar ve hareketlerin gerek bağımsızlık öncesinde gerekse bağımsızlık sonrasında kendilerini içinde buldukları genel durumu göz önünde tutarak teritoryal ve etnik milliyetçilikler arasında yaptığı ayırmadan hareketle inşa ettiği bu geçici milliyetçilik tipolojilerinin daha esnek bir bakış açısını yansıttığını söylemek mümkündür. Zira milliyetçiliğe bir bütün olarak Doğulu ya da Batılı karakter atfetmek yanıltıcıdır. Her özgül milliyetçilik akımı, kendi bünyesinde hem Doğu'ya hem de Batı'ya ait karakteristik özellikleri taşıma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, milliyetçiliğin birbirinden ayrı iki evrensel tipinden bahsetmek yerine, evrensel düzeyde geçerli olan iki yüzünden ve ikili yapısından söz etmek daha doğrudur (Bora, 1995: 73).

Milliyetçiliği tarihsel bir dönemlendirmeye dayalı olarak ya da kronolojik bir sınıflandırmayı esas alarak tasnif edenler de bulunmaktadır. Bu düşünürlerin başında Louis Snyder gelmektedir. Snyder, dört farklı tarihsel dönem belirlemekte ve her döneme özgü bir milliyetçilik tipolojisi geliştirmektedir. Bu dönemlerden birincisi kaynaştırıcı milliyetçilik tipolojisinin hakim olduğu 1815-1871 dönemidir. İkinci dönem ise dağıtıcı milliyetçilik tipolojisinin egemen olduğu 1871-1900 dönemidir. 1900-1945 arası dönem ise saldırgan milliyetçiliğin hüküm sürdüğü dönemdir. 1945'ten günümüze kadar devam eden dönemse çağdaş milliyetçiliğin karakterize ettiği bir dönemdir (Özkırımlı, 2009: 61).

Milliyetçiliği dönemsel olarak sınıflandıran bir başka düşünür ise Edward Hallett Carr'dır. Carr, modern uluslararası ilişkiler tarihinin, siyasal bir varlık olarak millete ilişkin oldukça farklı görüşlerle ayırılan ve birbiriyle kısmen örtüşen üç döneme ayrıldığından bahsetmektedir. Birinci dönem, Orta Çağın imparatorluk ve kilise birliğinin tedrici dağılışı ile ulusal devlet ve ulusal kilise düzeninin kurulmasıyla başlayan ve Fransız Devrimi ile Napoleon savaşlarıyla sona eren dönemdir. Fransız Devrimi'nin ürünü olarak başlayan ikinci dönem ise, 1870 yılından sonra ciddi şekilde sarsılmaya başlamış olsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar sürmüştür. Temel özellikleri 1870'ten sonra biçimlenmeye başlayan üçüncü dönem ise 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'na dek devam etmiştir. Carr, bu üç dönem dışında, karakter bakımından kendinden önceki dönemden keskin bir biçimde farklılaşmış olan dördüncü bir döneme geçip geçmediğimizi söylemek içinse zamanın halen erken olduğunu düşünmektedir (Carr, 2012: 12-13).

Görülebileceği üzere, milliyetçilik üzerine çalışan araştırmacıların büyük bir kısmı milliyetçiliğin birbirinden farklı türleri olduğunu düşünmekte ve bunlar arasında ayırım yapabilmek için çeşitli tipolojiler geliştirmektedir. Milliyetçiliğin tek ve büyük bir kuramın içinde ya da altında açıklanamayacak denli zengin bir çeşitliliğe-içeriğe sahip olması, onun değişik türleri arasında bir ayrıma gidilmesine zemin hazırlamaktadır. İçinde neşet ettiği siyasal, ekonomik, toplumsal ve tarihsel koşullara uygun ve onların bir sonucu olarak ortaya çıkan her bir milliyetçiliğin kendine özgü bir tipoloji oluşturması da bundan kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Milliyetçilik kavramı, modern siyasal düşünce tarihinin ve siyasal tarihin en önemli ve en merkezi kavramlarından biridir. Ancak bu kavramın nasıl tanımlanacağı/ tanımlandığı, nerede ve ne zaman ortaya çıktığı, doğal bir eğilime istinaden mi yoksa sonradan icat edilen yapay bir temelde mi geliştiği, millet kavramı ile ilişkisinin niteliği gibi birçok soru ve sorun alanı üzerinde tam bir uzlaşma sağlanabilmiş değildir. Bu uzlaşma eksikliği de farklı milliyetçilik tanımları, milliyetçilik kuramları ve milliyetçilik türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, konuya ilişkin zengin bir düşünsel müktesebatın üretilmesine imkân sağlamıştır.

Tabii bu zenginlik, kısmen konuyla ilgilenenlerin bireysel yaklaşımlarından kaynaklansa da, büyük ölçüde milliyetçilik kavramının bizatihi kendi doğasına verili olan özelliklerden beslenmektedir. Zira milliyetçilik kavramı, sosyal bilimlerin ilgi ve uğraş alanına giren hemen her araştırma nesnesinin analiz sürecinde ortaya çıkan sübjektiflik sorunsalını daha da derinleştirecek bir olgusal gerçekliktir. Bir başka deyişle, milliyetçilik olgusunun kendisine ilişkin algıyı çeşitlendirecek bir doğası bulunmaktadır. Çünkü milliyetçilik, ontolojik ve epistemolojik temelleri bakımından kendilik bilincine, kimlik (benlik) algısına ve geçmiş-gelecek perspektifine denk düşen bir siyasal tutumdur. Bu da, milliyetçilikle ilişki kuran her siyasal ve toplumsal ünitenin farklı bir milliyetçilik tahayyülüne sahip olmasını beraberinde getirmektedir. Söz konusu sahiplik, bir yandan milliyetçiliğin evrensel düzeyde geçerliliği olan kuşatıcı bir tanımının yapılmasını olanaksız kılarken; diğer yandan da her milliyetçiliğin, içinde neşet ettiği siyasal, kültürel ve toplumsal ortam tarafından şekillendirildiğini ve sadece bu ortamın dolayımında anlaşılabilceğini ortaya koymaktadır.

Ancak milliyetçilik olgusuna ilişkin algısal çeşitliliğin yegâne sebebi araştırma nesnesinin kendisi ve bu nesnenin içinde yeşerdiği yerel bağlamın *sui generis* nitelikleri değildir. Zira milliyetçilik, salt bir sosyal bilimler konusu olarak ve yine objektifliğe azami derecede dikkat eden bir sosyal bilimci tarafından ele alındığında, araştırma nesnesinin kendisinden ve ait olduğu bağlamın bireysel niteliklerinden kaynaklanan farklılıklar da analiz sürecinin bir parçası olarak hak ettiği ölçüde ve tarafsız bir tutumla değerlendirmeye tabi tutulur. Fakat aynı araştırma nesnesi ve bu nesnenin ait olduğu bireysel (yerel ya da ulusal) bağlamın, milliyetçi bir ideolog veya ideologlar tarafından bilinçli bir şekilde imal edilen düşünce ve duygu sistematiği aracılığıyla daha da ‘biricik’ hale getirilmesi ve çeşitlendirilmesi de mümkündür. Milliyetçi ideologlar, milliyetçilik olgusuna ilişkin kavram setini kendi eğilim, tercih ve tahayyüllerine uygun olarak ve alabildiğince bireyselleştirebilmekte; bu da, değişik siyasal ve toplumsal üniteler nezdinde oluşan milliyetçilik söylemlerinin kendi içinde de farklılaşmasına neden olabilmektedir.

Milliyetçiliğin tanımlanma biçimlerinden tasnif edilme şekline, nerede ve ne zaman ortaya çıktığından hangi ilke ve kavramlar eşliğinde dizgeleştirildiğine dek uzanan tüm bu farklılıklar, onun evrensel düzeyde olgusalılığı olan bir siyasal fenomen olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Herhangi bir zaman ve mekâna özgülenemeyecek olan bu siyasal fenomen, bir anlamda kendisiyle ilişki kuran her öznenin bireysel nitelik, eğilim ve tercihlerine göre şekillenen evrensel bir uzlaşmazlık alanı olarak temayüz etmektedir.

Kaynaklar

Aktürk, Şener, (2006). “*Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler*”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı: 38.

Anderson, Benedict, (2001). “*Milliyetçiliği Anlamaya Giriş*”, *Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik*, Mustafa Armağan (der.), İstanbul: Şehir Yayınları.

Anderson, Benedict, (2011). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İskender Savaşır (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Bora, Tanıl, (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Calhoun, Craig, (2012). *Milliyetçilik*, Bilgen Sütçüoğlu (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Carr, Edwar Hallett, (2012). *Milliyetçilik ve Sonrası*, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çancı, Haldun, (2010). “*Hızlı Dönüşümler Çağında Milliyetçi Düşüncenin Kökenlerinin Yeniden Gözden Geçirilmesi*”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 33.

Gellner, Ernest, (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*, Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan (çev.), İstanbul: Hil Yayınları.

Gellner, Ernest, (2009). *Milliyetçiliğe Bakmak*, Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Hobsbawm, E.J., (2010). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Jaffrelot, Christophe, (2010). “*Bir Milliyetçilik Kuramı İçin*”, *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek: Kuramlar ve Uygulamalar*, Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (der.), Devrim Çetinkasap (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Roger, Antoine, (2008). *Milliyetçilik Kuramları*, Aziz Ufuk Kılıç (çev.), İstanbul: Versus Yayınları.

Smith, Anthony D. (1994). *Milli Kimlik*, Bahadır Sina Şener (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Anthony D. (2002). *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Derya Kömürcü (çev.), İstanbul: Everest Yayınları.

Özkırımlı, Umut, (2009). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.